

1

S 165 (4) 00-15 1 b

Folklore and dicto of animals K34 / 5 1/8
AM/8/5
G. Kgoadi Mpe.

I

Basimanyana ba mere -mehlabana Mmalo!
 Ke hueditse ba besitse letsopa Mmalo!
 Ka re k'o rare nthsexela Mmalo!
 Ba nthsexela ka dinalanthlana Mmalo!
 Ka tsena ka letsing ka bela-bela Mmalo!
 Ka nthsa kxetlwa ya naka le hwibidu Mmalo!
 Naka lehwibidu la fetoxa swanyana Mmalo!
 Swanyana ya fetoxa sa maribana Mmalo!
 Sa maribana sa makoponthsana Mmalo!

2

Ka re kxomo ešo e tla tswala Mmalo!
 Ka ja mohlana ka le tima Mmalo!
 Kgatsela ka iphela katane Mmalo!
 Katane morwa Mathibela Mmalo!
 Thibela tseuwe di boe Mmalo!
 Di nee pitsana ya segole Mmalo!
 E xotla-gotla le melala Mmalo!

Mmakwele

Phse! Mmakwele se nya dithokolo
 Se nya dipipitla tša ga Malathlela
 Kgomo ga di kate ka mo sehlabeng
 Di thsaba kgogoropo morwa Mmapelo
 Segoko sa Borwa manthšathšarara
 Ga se ke se loma motho a phologa
 Se fšla se loma madikotšha thlōgš.

3

Mogoto

Mogoto hlaka lea swa
 Ga le swe go swa serutse
 Serutse sa bo Katiela
 Katiela mohumanti'a bo ngweta
 Ngweta u tswa phe! Ke tšwa ga phala
 Wa humang? Phalana pedi
 Di e nwa metse.

RM/

Ka kga lehloka ka thuba thuba
 Se thube kudu malepeledi
 Di tšwa ka fase dilō tša Barwa
 Phohlo! Mmalo! Ntaka hwibi.

Mpedi'a Šikwe

Ka tantela tantela Mmalo!
 Ka ya ga mpedi'a Šikwe Mmalo!
 Ka hwetša mo kgomo di gangwa Mmalo!
 Kgomo di gangwa bannyana Mmalo!
 Bašimanyana ba ile phe? Mmalo!
 Ba ile go leta maeba Mmalo!
 Maeba thlanthlagane Mmalo!
 Bang ke bo maletswetswe Mmalo!
 Maletswetswe'a Kabele Mmalo!
 Seaga ntlo boo bang ke bo mašianoke, Mmalo!
 Mašianoke'a Selwana Mmalo!
 Swaga ntlo ka bodutu Mmalo!

4

Direto tsa diphōfōlō

Tau: Tshehla mapiti'a dioka thoba dingwe melala Mmammule a
 Kgopyane.

Kgokong: Kgokong ya ditshomila segokotla se mamila.

Nare: Nare ya mašita motawane kgorobela go thlaba, swana malewa a
 gatsela a nkgatsela diatleng, magatsel'a mokaila.

Phofu: Mamodumo lekanyane thakga sa diphōfōlō, phofu ya marumo'a
 ngata sekgobelela mmetlela.

Phuti: Motsha mora mogaol'a šoka, phuti ke fula šakoleng soding
 ke ya ka go lala.

Mmutla: Mmutla wa koto mora masekane, lehu ke šia la bo thoka la
 mpya ke hwa ke kganyetsa.

Phudufudu: Nka ba kōma nka ba kōma ya basadi; phudufudu ga e
 tswarwe go tswarwa phalana.

Kome: Theri ya ngwana ka kololo kotswana thaba.

Letlabo: Letlabo la la mafula thabeng 'a theetsa letlabo ke letsa
 ke fula thabeng.

RM/

- Sethukhu: Sethukhu mmamolengwane sa naiwa ga se na letlalo.
- Phukuwe: Ntsobokwane 'a molomo nkgwa ya ma-phallele ke batsomi, phukuwe ka befile nama letlalo ke ya moreneng.
- Ehiri: Morwa modungwane 'a šoka maduma tsela a di tseba phiri marakabele 'a dibata, phiri ya sedulo seima.
- Pitsi: Ke lenyama la marudu a mphela le pheladi, molomo ke segolo-golo moetse ke lemenemene, natha e ka sedibšiš.
- Tshukudu: Mauwe Mmamphetane
- 5 Phala: Mahulwane a lerita phala mogogadi a ka, se leboge letswalo ke leboga lebepa. Se bone phala bohulwana, bana ba phala ke ba baso.
- Kgano: Kgano ka kgaoga boloba bolobatsana jwa tsena.
- Phutlwa: Thamagana 'a thutlwa ya mesela mebedi thutlwa 'a Mmampuele.
- Kwena: Kwena morimami se nkhatle bana ba ka.
- Tola: Tshipu e ile ke lebelo mohlaba wa re ke nabile.
- Tlong: Ke thlong ngwana makokoba.
- Khophane: Khophane se nkgafefhle.
- Tshwene: Ke morwa magojwe a moloto dibapala majweng tša mpōna dia soga.
- Khudu: Mahudu 'a magampa-gampa mothwana mokotwana wa go tswala ke badimo le batho.
- Kolobe: Ke kolobš magang-gang manakana diganong. Kolobš di pedi di tharo 'ngwe ke lešapa moraga 'ngwe ke mašuputšane a ramere.
- Polometae: Polometae ke e botse ke ye kgwadi ke ye thamaga, polometae ya morapama wa loma wa aketša.
- Kgabo: Diatlana di swana tudu e tsere kgaitsemi 'a tšhwene.
- Lepogo: Nkwešilo se lome kea tšhošetša ke ata ka mepotlo.
- 6 Tlathlamedupi: Tlathla medupi e khulwana sebetlela maru maswana maru a pula ke a maso.
- Phorogohlo: Phorogohlo phulela gole, morago bana ba tšewa goba ba tsewago ba tsewe pele rea go nyaka bangwe malope ke mamorara.
- Mašilo: Mašilo kgomo ga diše phatlana wa Borwa ke tšwa mogo-dumo.

- Mmakwele: Ke mokwelekwete motšhadibe mothe wa Mmaseboto sa nawa.
Mmakwele o segang le mathekana a dišo, makwele o boletše
a re: taba e se tša ntopi.
- Hololohuto: Morolong mothe wa thamo ya lehutla.
- Thagai: Thaga rulela 'a bo nong wa se rulele o tla naiwa.
- Masianoke: Masianoke 'a selwana se aga ntlo ka bodutu mathaka a
tla ka go tšena.
- Mmaletswetswa: Ke mmaletswetswe a kabele mokaba-kabela dinama u
se ntšeele bana ba ka.
- Pekwai: Ke mma lekgerswane 'a bonong ke tsehlana bo moreko.
- Mokgorwane: Mokgorwane motiatia ngona mmetwa ke pelwana bošego.
- Matsara: Ke ntsara bo dikilana u dikile u ile kae go batho re lema
dirokolo.
- Mpshe: Ke mpshe ngwana matima mollo mpshe bošego dia fofo
mosegare di šia mahlo a batho.
- 7 Letšoka: Nong e thomo letšoka mmamaganabo peka.
- Rahulongi: Ke mogofe nong ya bothakga.
- Lehukubu: Ke hukubu mmamogomila a tshwene.
- Makgohlo: Makgohlo se nyela phagong mohla pula o nyela kae?
- Hubela: Hubela o hwetšeng ke hwetše botse jwaka nong e botse
hubela mmamagana sepekwa.
- Monoke: Monoke u aketša thaga wa re mabele Borwa a bodule.
- Tswere: Ke tswiri thaga leebana.
- Kgaka: Kgaka motšere a maruma, kgaka ge e fofo ke e ntso mabala
re bōna e hwile..
- Kgaladi: Mmamošito wa makwa kea bajwa kea aketša.
- Maphoko: Nonyana e šoro maphoko nonyana ya phihla gobe.
- Tshello: Ngwana mabiletša a bo nong kotswana bo moreko a tebele
mosadi wa tšhe ya letloko go sola wa phamphetša.
- Ntshu: Ntshu ka thlaba dithamaga di tšhweu ke tshaba mebala.

Nōnwānō

Hlepetsane.

Hlepetsane e be e le morodi wa kgosi. Banenyana ba motse wa
gabō ba ne ba e na le mokgwa wa go hlapa ka nokeng. Hlepetsane

Scant.

yena o be a sa ke e e ya. Ka tšatši le leng ba ithlame ba tswara le makgabe a bona a mabotse a dithutu ba ya go hlapa. Hlepetsane le yena a ya. Ge ba fihlile ka nokeng ba tšola makgabe a bona e mong le e mong a špela la gagwe ga lona, la Hlepetsane. lona ba le lahlōla ka metseng a sa tsebe. Ya re ga ba tennwe ke go hlapa ba e ya gae, e mong le e mong a šupulla gabe la gagwe moo a le šupeletseng gona, ga e le le Hlepetsane la se ke la bōnala. Ba thoma go mo nyakiša lona, ba re e se be le wetse ka metseng, ge ba le nyaka ka metseng ba le sobeletša gare gore a se ke a le bōna ba mo tlogela ba ya gae. A re ge a šetše joale a ponoka gwa fihla selo sa re go yena: Hle nka go nyakela lekgabe la gago o ka le tšea? A re ee nka le tšea. Sa tsena ka metseng sa le nyaka sa le bona sa mo fa lona. Ya re ge a tswara sa mo swara sa mo sonyetsa sa mo sonyetsa a sala a nkha a re fong a bile a metše boya bja selo seo. A tloga a ya gae e le bosego. Ge a fihla a kokotela mma a re: Mma mpulele ke sonyeditse ke selo, kea nkha ke le letšatši, ke le lelaka, ke le mohlepetsana wa Mma, ke bolawa ke tlala mma wethwe.

Mma a re: Ngwanaka, ga ke go bulele u sonyeditse ke selo oa nka o le letšatši, u le lelaka u le mohlepetsana wa Mma ke bolawa ke tlala mma wethwe. A ya go papage gwa ba bjale, le malome wage mmaneage mmamogolwage ba gana go mmulela go fihla a ya go kokwage. Mmamage a re: Koko mpulele ke sonyeditse ke selo kea nka, ke le letšatši, ke le lelaka, ke le mohlepetsane wa mma ke bolawa ke tlala mma wetho. Koko'age a mmulela a mmotsisa gore Hlepetsana ge o le bjale ke ge u le bjang? Hlepetsana a mo phetela ditaba ka moka le goba bo mma le papage ba ganne, go mmulela. Ke moo kokwage a tsereng mweta a ya nokeng a apea metse a mo hlapiša. Mma Hlepetsana a bowa e le kgarebe e botse e tshohlana e se nang boduma. Papage ge a e kwa goba Hlepetsane o hlatšwitšwe o boetše o botse a tla go mmitša. Koko'age a gana naš a ba a mo nyadiša a ja mapega a gage.

P.S. Ke gore gohle mo a kotoleleng u tšamile a pheta koša ya gage, a re:

Mpulōle ke sonyeditše ke selo kea nka

Ke le letšatši ke le lelaka

Ke le mohlepetsane wa mma

RM/

Ke bolawa ke tlala mma wetho.

Ba mo araba ka gore ga ke go bulele

U sonyeditše ke selo u'a nkgā

U letsatsi u le lelaka

U le mohlepetsane wa mma

ke bolaille ke tlala mma wetho.

9

Nonwane II

Ngwan' a kutu ya morula.

Mošimanyana e mong mmage a mo roma ga makgolwage gore a se go mo tšea sehlare, a ya. Makgolwage a mo fa a ba a mo laya gore a se ke a se ja. Yena a se ja ya ba wa emara. Ge a fihla gae a re go mmage makgolo o re ga se gona. Ya ba o ya madišong, a belega ngwana a mmea ka phagong ya morula a ya gae. Gosasa a ya madišong a fihla moruleng a re:

Ngwan' a ka, ngwan' a kutu ya morula

Nko lle nko lle re go kwe

Nko lle ngwan' a hlare sa makgolo

Nko lle nko lle re go kwe

Nko lle ngwan' a Sememeruane,

Nko lle nko lle re go kwe.

Ngwana a re: ngwa! Ngwa! Mmage a re:

Sa mmatediatete, sa mmatedi, sa mmatediatete, sa mmatedi! Dipudi le dinku ka moka dikhare. E x be o a mo tšea a mo anyeše a mmušetše ka phagong, a ye gae. A no dia bjalo go fihlela ka tšatši le leng monna o mong a mo kwa. Mošimanyana a re go tloga monna a šala a e ya a hwetša ngwana ka phagong ya morula, monna a re go fihla a bolēla. Ya ba ka gosasa ba ya ba mo tšea. Mosegare mošimanyana a ya a fihla a epela bja ka mehla a re:

Ngwan' a ka, ngwan' a kutu ya morula

Nko lle nko lle re go kwe

Nko lle ngwan' a hlare sa makgolo

Nko lle, nko lle re go kwe

Nko lle nko lle ngwan' a Sememeruane

Nko lle nko lle re go kwe.

RM/

10

Gwa re tuu! A thōma gapē.

Ngwan'a ka, ngwan'a kutu ya morula

Nko lle nko lle re go kwe (etc).

Gwa re tuu! A thōma gape a lla empa a se ke a rabiwa ke motho.

Ya ba wa bula a hwetša go se na selō, a lla a ba a ya gaē.

Ge a fihla gaē a thlwaela dipudi tsa gagē a ya ka gaē a dula ka

mošing a lla. Mmage a re: U llelang? A re, "Ke bolaya ke moši".

Mmage a re, "Boela ka mo" a boela a tšea serumula a ya nasō. A

no lla. Mmage a re, u llelang? A re "Ke bolawa ke moši". Yaba

mmage o re, "E ya go tšea mogopo wa papago ka ntlong". A ya a

hwetša ngwana. A sega a se sa lla. Ba re u segang? A re, ko

sega le mogopo wa papa. Ba lemoha goba o bone ngwana.

Ke eno ya moselana wa Nkotana.

11

Nōnwane III

Banenyana ba be ba raloka mantlwaneng, go e na le e mong eo

ba beng ba sa mo rate a n'e lekhwekhwe. Ka tšatši le leng go ba

raloka gwa tšwela ledimo le e hlamoletse ka dipheta tša mehuta-huta

la fihla la ba ralosa, ba thaba ba raloka le lōna ba le bitša

Jimu, monna wa rena. La tloga le tsama le bina, ba le latela

go fihla le ba fihlisa motseng o mogolo oo le lleng batho ba ōna.

La ba tsentšha ka ntlong e kgolo eo e kgabisitšweng ka dipheta,

le bona ba fega tsa bona. Ka ge e be e le bosego ba robala.

Gosasa la ba bitša la re "Etlang ke yo le binsla". Ge le bina le

re tšhabang ke se le tšhume bagatša ba ka! Le bina le etla go

bona. Le tšhume e mong ka leino, a re: Jo! Jo! wa mpolaya".

Le re nxanzabe mogatsaka e re ke go išē ka mo ba ye go go alafa.

Le mo išē ka leopeng ka mo le jelang batho ka gona le fihle le

mmolaye, le mo je le tlišē dipheta tša gage le re "Re tla di beya

ka ntlong o tla re go fola a di apara. La no ba dia bjalo go

fihlela le re go tšea e mong Khwekhwane a le khukhonetša a hwetša

le sa mo phetla molala, ngwanenyana a dutse a re: Jo! Jo! se

mpolaye mogatsaka. La mmolaya la mo ja. Khwekhwane ge a fihla go

ba bang a ba botša ba se ke ba mo kgolwa. Ba bang ba mo roga ba

re "U bona ge o sa none u re Jimu o ja batho, go ya gōna o be mo

RM/

ya kae? Re no go botša re re sala gae. Tlogela kua lešilwana

12

tooe! E mong a re batho! O ya rereša, na lena le re batho mola
 ba nong go ya, ga ba fole? Nka be ba boile kgale. Ba be ba šetše
 le bane. Mosegare, Jimu o be a sa hlwe nabo a ile go ba tsomēla
 diphōōfōlō toeo a ba fepeng ka nama ya tsšna. Ka tšatši leo
 a ya go bitsa madimo a mang ba re ge a tlogile ba šala ba ya ka
 leopeng leo a išitšeng ba bang ka gona ba hwetša marapo a mantši
 le madi. Ba tloga ba tšea dipheta tša bōna ba tshaba, ba tšere
 le pheta e ngwē e nang le nakana. Ba ya, ba ya re ge ba le kgole,
 nakana ya Kamu ya thoma go lla ya re fhseeree!!! Nakana tša bo mma
 ba ile!!! fhseeree!!! nakana ya Jimu ba ile!!! Jimu ga a e kwa
 a re ge a mang, ba ile! Ke kwa nakana ya ka. Madimo a fetoga
 ditau tša ga Ramaditši, tša ba latšla. Ga e le nakana yona, ya
 ema phetelala, ba re rea e kgaola ba e lahle, e boe e no bitša.
 Ba re ge ba gadima morago ba bona madimo a le kgausi. Khwekwana
 a bona molete wa thakadu, a tsena. Ba bang ba feta ba hwetša
 pole noka e tletše. Ba kgaola pheta, ba e lahlela ka nokeng. Ba
 re, "Segwagwa khupa metsi re tshela". Segwagwa sa re, "Metsi ga
 se ešo, kea a bo lesele". Ba kgaola e ngwē ba e lahlela ba re
 "Lesele, khupa metsi re tshela". Lesele la re "Metsi ga se'ešo
 kea bo kwena. Ba lahlela e ngwē ba re kwena khupa metsi re
 tshela". Kwena ya re, "Ga se ešo ke a bo kubu". Ba lahlela e ngwē
 ba re "Kubu khupa metsi re tshela". Kubu ya khupa, ba tshela.
 Ditau tša fihla, e ngwē ya tabogšla ka metseng e tšewa. Tsa
 goma tša re re fata molete wa thakadu tša hwetša o šibile tša
 bošla gas. Khwekwana a tšwa a hwetša noka e fetile a tshela,
 a fihla gas. A re a sa anega, a anegela ba bung, bale ba fihla
 bale a bang a e nabo.

13

Ke eno ya moeola wa Nkotana.

ENDS.165

RM/